

Др **Александра Ђукић**, ванредни професор
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, Београд, Србија
adjukic@afrodita.rcub.bg.ac.rs

Милица Лазаревић, докторанд
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, Београд, Србија
m.lazarevic.urb@gmail.com

Др **Бранислав Антонић**, асистент
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, Београд, Србија
antonic83@gmail.com

ИСТОРИЈСКА МАТРИЦА ПОДУНАВСКИХ ГРАДОВА У СРБИЈИ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА: СТАЊЕ И МОГУЋНОСТИ

Апстракт

Река Дунав је због своје дужине и изразитог међународног карактера у последњих неколико година постала значајан чинилац развоја културног туризма. Првобитно су *културни туристи*, поред Београда и Новог Сада као културних средишта, посећивали искључиво важне тачке културне и природне баштине, попут Голубачке тврђаве или Ђердапске клисуре. Међутим, последњих година и остала подручја на Дунаву постају боље посећена. Овде су посебно значајна језгра малих и средњих градова с очуваном традиционалном матрицом улица, тргова и блокова. Положај ових градова на Дунаву није истоветан. Негде су градска језгра формирана уз реку, док су другде удаљенија. Поред тога, и карактер и старост језгара су различити. Све ово условљава начине приступа, кретања и коришћења градских језгара од стране културних туриста.

Због значаја старих језгара малих и средњих подунавских градова као целина које одређују туристички карактер места, рад се усредсређује на њихову упоредну анализу. Анализа је заснована на три главна критеријума која се односе на положај језгра према реци, његов карактер и период настанка. Главни циљ овог истраживања је да на основу предложених критеријума одреди основне типове средишњих градских целина и да се у односу на њих препознају посебне могућности за даљи развој културног туризма у српском Подунављу.

Кључне речи: културни туризам, градска језгра, урбана матрица, мали и средњи градови, Дунав

Aleksandra Đukić, PhD, Associate Professor
University of Belgrade – Faculty of Architecture, Belgrade, Serbia
adjukic@afrodita.rcub.bg.ac.rs

Milica Lazarević, PhD, Student
University of Belgrade – Faculty of Architecture, Belgrade, Serbia
m.lazarevic.urb@gmail.com

Branislav Antić, PhD, Teaching Assistant
University of Belgrade – Faculty of Architecture, Belgrade, Serbia
antonic83@gmail.com

THE ROLE OF HISTORIC MATRIX OF TOWNS AND CITIES ALONG THE DANUBE IN SERBIA IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL TOURISM: CURRENT STATE AND POTENTIAL

Abstract

Due to its length and decidedly international character, the Danube has recently become a significant factor for cultural cruise tourism in Serbia. Initially, in addition to Belgrade and Novi Sad as major cities and cultural centres, cultural tourists focused only on important localities of cultural and natural heritage, such as the Golubac Fortress or the Đerdap George. However, other locations have become more frequently visited in recent years. Example of this tendency are the cores of small towns and cities with preserved traditional matrices of streets, squares, and apartment blocks. Their position along the Danube varies; sometimes urban cores make the riverfront, but they can also be more distant from the river. As a result, the character and age of these cores vary. All these elements shape the ways in which cultural tourists access, get around, and use these urban cores.

Therefore, the focus of this paper is a comparative analysis of the cores of small towns and cities along the Danube, done by three main criteria: the position of a city core in relation to the river, its physical character, and the age of urban matrices. By analysing them, our research aims to define the main types of cores of the Danubian urban areas as a basis for identifying specific potential for the future development of cultural tourism along the Danube through Serbia.

Keywords: cultural tourism, urban cores, urban matrix, small towns and cities, the Danube

Увод – Улога Дунава у развоју градова некад и сад

Река Дунав је друга по дужини река Европе. Протиче кроз десет европских држава и повезује различите народе, језике и културе од давнина.¹ Кроз историју, река Дунав је мењала своју улогу, некада је била једна од најважнијих међународних рута која је утицала на то да се многи градови формирају и развијају баш на њеним обалама. Ипак, оваква позиција градова, имала је и лоше стране. Често су ови градови били подручја захваћена ратовима и борбама, због чега је урбанизација предела уз реку Дунав обележена бројним успонима и падовима. Градови су мењали функције и прилагођавали се околностима у којима су се налазили. Сва догађања узроковала су један динамичан процес у коме су се подунавски градови развијали, пропадали, па чак и нестајали.²

Васин наводи да су различити фактори утицали на то да се градови изграђени на обалама Дунава „развијају сваки на свој индивидуалан начин. Настајали су у различита времена из различитих потреба са различитим циљевима, некад спонтано а некад наменски“³. Многи од ових градова постоје и данас, али су различити фактори у другој половини 20. века, пре свега централизован развој усмерен на неколико већих градова у тадашњој Југославији, довели до застоја у развоју осталих градова, због чега се данас бележи велики економски, па стога и демографски пад у подунавским градовима, посебно у источној Србији.

Негативан демографски биланс и пропадање привреде узајамно су повезани и доводе до осталих проблема у развоју мањих подунавских градова. Ипак, последњих година уочене су активности које су усмерене на активирање Дунава као једног од примарних потенцијала за развој туризма у Србији.⁴ *Просторним планом Републике Србије 2010–2020*,⁵ Подунавље је дефинисано као један од приоритета стратешког развоја привреде. Такође, веома значајни стратешки документи који регулишу ову област јесу *Стратегија Европске уније за развој Дунавског региона*⁶ и *Стратегија развоја туризма Републике Србије 2016–2025*,⁷ и представљају основне стратешке оквире за развој туризма и могућности за покретање заједничких пројеката у региону Подунавља.

Постоје бројни пројекти, истраживања и стратегије који се баве управо овом тематиком и који упућују на могућност повезивања мањих подунавских градова на међународном нивоу чиме би постали и значајније туристичке дестинације. Међутим, градови у српском Подунављу нису сасвим прилагођени потребама туриста, које се умногоме разликују од потреба становника који у њима живе. Стога је овај рад усмерен на добијање података који се даље могу користити за унапређење постојећег стања и прилагођавање подунавских градова туризму.

Велики потенцијал подунавских градова јесте у њиховој природној средини и занимљивој прошлости, али у функцији туризма значајну улогу игра физичка структура града, јер она је та која формира слику о неком месту и одређује његов идентитет. Карактер подунавских градова је пре свега историјски, и највише је очуван у њиховим историјским језгрима. Ипак, потребно је унапредити квалитет изграђених средина јер, захваљујући физичкој структури, места формирају идентитет и препознатљивост и тако постају атрактивни за посетиоце. Стога се културно-

-историјска баштина очувана у целинама попут старих градских језгара препознаје као битан подстицај туристичком развоју. Тиме историјска језгра постају кључна чворишта која формирају нове везе с реком Дунавом, а градови у којима се ова језгра налазе постају атракција на обалама важне туристичке руте.⁸ На тај начин било би могуће успоставити поједине туристичке тачке и у српском Подунављу, које би заједно с европским дестинацијама на Дунаву чиниле једну мрежу различитих култура и традиција. Јединственост тих тачака највише се огледа у урбаним целинама изражених културно-историјских, урбанистичких или амбијенталних вредности, изграђених кроз векове и позиционираних у приобаљу Дунава.

Методологија

Истраживање се заснива на компаративној анализи језгара подунавских градова мале и средње величине, као вишеструкој студији случаја с кратким освртом на њихов настанак и развој. Централни део рада је упоредна анализа старих језгара у шест подунавских градова: Апатин (А), Сремски Карловци (СК), Смедерево (СД), Велико Градиште (ВГ), Голубац (Г) и Доњи Милановац (ДМ). Узорци су одабрани на основу своје величине и позиције на обали Дунава. У обзир су узети градови из различитих делова Србије како би се сагледали другачији карактери језгара насталих у различитим временима и околностима. Анализа је заснована на три главна критеријума, која се односе на период настанка (К1), карактер језгра (К2) и на његов положај према реци (К3). Истраживање је спроведено обиласком терена, прегледом постојеће литературе и планске и стратешке документације у циљу сагледавања постојећег стања, као и проблема и могућности развоја културног туризма.

Вишеструка студија случаја

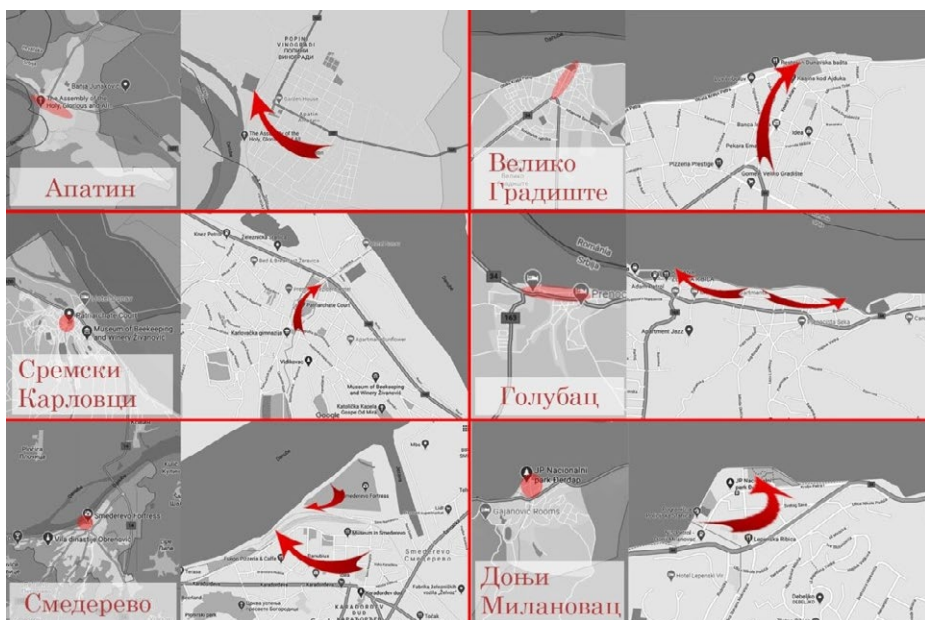
Урбанизацију ове регије обележило је мноштво успона и падова, подизања, рушења и обнављања градова. Према томе, првобитно формирана језгра у неким градовима нису се задржала и данас, у другима се препознаје континуитет њиховог развоја, док су нека измештана или формирана касније. Јасно је да у мноштву градова који су се низали на обали Дунава, језгра нису формирана у исто време, нити су њихове функције биле исте. Такође, важно је разумети да данашњи центри често нису стара језгра градова. Стога ће се у даљем раду (Табела 1) направити кратак преглед историјског развоја шест подунавских градова и тако препознати најстарија *очувана* градска језгра, те утврдити конкретан узорак за анализу.

Морфогенеза старих градских језгара подунавских градова

Апатин је градско насеље чија се урбанизација може пратити још од почетка 11. века. На левој обали Дунава формирано је насеље које је све до времена турске владавине имало статус трговишта с изграђеним пристаништем. Међутим, у време

турског заузимања, он губи значај и помиње се само као село. Тек крајем 17. века поново је уцртан у карте као насеље с црквом и неколико кућа. Крајем 1840-их и почетком 1850-их година, Апатин насељава више стотина немачких породица. Међу њима се налазило мноштво занатлија. Тако се на овом простору поново формира пристаниште, па у другој половини 18. века Апатин постаје снажно занатско средиште, расте, шири се и добија статус варошице.⁹ Недалеко од пристаништа подигнута је црква и изграђен је градски центар с тргом. У том делу формирају се јавне зграде, школе, занатске радионице. Међутим, 1795. године велика поплава уништила је старо језгро града, а нови центар измештен је североисточно од данашње Апатинске пиваре. Крај 18. и почетак 19. века карактерише обликовање нове урбане матрице Апатина.¹⁰ Поред низа јавних грађевинских здања (Зграда некадашње Српске банке, Апатинска пивара – стара управна зграда, Трг ослобођења бр. 5, Апатинска пивара – некадашња стамбена зграда, Апатинска пивара – индустријски погон, Дом културе, Продавница „Подунавље“, Зграда поште, Зграда „Солида“, Зграда Жупног двора, Зграда Основне школе „Жарко Зрењанин“, Зграда Скупштине Општине, Зграда милиције, Зграда штампарије „Меркур“, Зграда Дома здравља и мноштво кућа у улицама Маршала Тита и Марка Орешковића), једну од кључних урбанистичких тачака новоформираног градског језгра репрезентује објекат сакралног карактера, римокатоличка Црква Узнесења Маријина, грађена у периоду од 1795. до 1798. године.¹¹ Данас ова целина представља старо језгро града и има одлике просторне културно-историјске целине у којој је груписано непокретно споменичко наслеђе, посебно дуж главне градске улице.¹²

Урбанизација *Сремских Карловаца* може се у континуитету пратити од 14. века. Под турском влашћу, Карловци су постали једно од највећих и најзначајнијих градских насеља, али су га Турци 1688. године, у повлачењу према Београду, спалили и разрушили. Од тада до средине 18. века град се нагло развијао. Изграђена је прва школа, Римокатоличка црква, отворен је велики број занатских и трговачких радионица.¹³ У периоду од 1758. до 1762. године подигнута је и Саборна црква. „Главни градски трг није био широк као данас. На месту данашње чесме била су два комплекса кућа, управна на ток Дунава. Било је девет трговачких кућа окренутих према западу, што је чинило главну чаршију“.¹⁴ Међутим, у Карловцима су се догодила два велика пожара у којима је мноштво грађевина уништено. Први велики пожар похарао је град 1788. године. Гореле су куће, а пожар је захватио и Пашин конак, који се налазио на месту данашње Патријаршије. Други пожар збио се 1799. године. Изгореле су 64 куће, а горела је и Саборна црква.¹⁵ Након пожара, градско језгро је убрзо обновљено и очувано до данашњих дана. Градско језгро Сремских Карловаца данас представља барокну целину која обухвата простор Трга Бранка Радичевића, Саборну цркву Светог Николе, обновљену 1805. године; Зграду Магистрата, зидану од 1806. до 1811. године; Карловачку гимназију, подигнуту 1891. године;¹⁶ Патријаршијски двор, саграђен између 1892. и 1895. године; Карловачку богословију, подигнуту 1902. године. Данас овај простор представља културно-историјску целину од изузетног значаја.¹⁷ Има снажан историјски и културни карактер, а његова физичка структура је плански обликована, при чему се водило рачуна о естетској страни креирања слике места. Целину формирају главни

Слика 1. Однос старих градских језгара шест подунавских градова према реци
(аутор: М. Лазаревић)

трг с објектима који имају изразиту историјску и амбијенталну вредност.¹⁸ Ни шири појас центра није у супротности с историјским језгром. Очуване су традиционалне куће које заједно с јавним и сакралним објектима, попут Доње цркве (саграђена око 1719. године) и Горње цркве (верује се да потиче још из 16. века), представљају значајан чинилац у обликовању језгра и јачању његове историјске и амбијенталне вредности.¹⁹

Настанак града *Смедерева* везује се првенствено за Смедеревску тврђаву, изграђену још у 15. веку, која данас чини важан елемент у урбаној матрици старог језгра града. Град почиње да се шири тек у 16. и 17, а у 18. веку на левој обали Језаве изграђено је насеље са двадесетак кућа. Махала је продужена од Језаве ка тадашњем центру, где се налазила црква. Центар вароши је био на истој локацији где се и данас налази. У 19. веку, изграђена је Црква Светог Георгија, тачније 1851–1855. године. Након изградње Цркве, Италијани су изградили кеј који и данас постоји. Кеј прати обалу целом дужином градског језгра. Крајем 19. века, уследила је изградња железнице, која је у физичком смислу у потпуности одвојила Тврђаву од центра и кеја. Период после Другог светског рата карактерише изразита трансформација структуре градског језгра Смедерева. После ослобођења 1944. године, креће интензивна обнова свега порушеног. Ово раздобље обележила је изразита трансформација структуре градског језгра – преуређено је средиште града и формиран је сквер, данашњи Трг Републике с пешачком зоном – данас Улицом краља Петра.²⁰ Три најзначајније урбане целине данас чине старо градско језгро: очувана улична матрица 19. и 20. века, приобални појас уз Дунав и Тврђава. Најстарији делови градског насеља су у зони између

	K1	K2	K3
A	<p>Дисконтинуитет</p> <p>Првобитно формирано језгро разрушено; ново, данас очувано, формирано на другом месту крајем 18. и почетком 19. века.</p>	<p>Историјски и културни карактер целине старог градског језгра.</p>	<p>Целина која је оријентисана према обали и сама по себи представља везу с обалом, јер је старо градско језгро формирано линијски дуж главне улице која једним крајем излази на обалу Дунава.</p>
СК	<p>Континуитет у развоју</p> <p>Данас препознатљиво језгро настало је крајем 18. века и развијало се кроз читав 19. век.</p> <p>Формирано је на месту где су централни садржаји били концентрисани још крајем 17. века.</p>	<p>Изразити историјски, културни и туристички карактер старог градског језгра.</p>	<p>Старо градско језгро формирано независно у односу на реку, одвојено насипом и магистралом.</p>
СД	<p>Језгро сачињено из три целине:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тврђава, изграђена у 15. веку; 2. Данашњи трг с црквом (некадашњи центар вароши препознат још у 18. веку, а тек у 19. формиран трг са црквом. Средином 20. века преуређен уз формирање пешачке улице која води до треће целине – Кеја); 3. Кеј потиче из 19. века. 	<p>Целина састављена од три потцелине, коју чини мрежа јавних простора формирана тако да својим садржајем и типологијом има изразити услужни, историјски и културни карактер.</p>	<p>Оријентисано према реци с формираним главним градским тргом, увученим у градско ткиво, према којем постоји физичко ограничење – железничка пруга.</p>
ВГ	<p>Почетак 20. века</p>	<p>Највећи део старог градског језгра чине варошке куће без изразите споменичке, али јасне амбијенталне вредности.</p>	<p>Оријентисано према реци с формираним главним градским тргом, увученим у градско ткиво. Основно обележје ове целине је урбани склоп око главне улице центра Великог Градишта – Кнеза Лазара, која повезује трг и обалу.</p>
Г	<p>Од средине 19. века трансформише се из трговишног центра у централну зону, која постоји од средине 20. века.</p>	<p>Мања просторна целина формирана уз обалу реке, у којој преовладава снажан амбијентални карактер природног пејзажа. У овом делу се налазе и објекти градитељског наслеђа. Они поседују архитектонске, урбанистичке и културно-историјске вредности које припадају грађанској архитектури с краја 19. и почетка 20. века.</p>	<p>Језгро као јединствена целина формирана линијски уз обалу, у потпуности оријентисана према реци. С обзиром на облик и правац пружања централног градског језгра, јавни и комерцијални садржаји су постављени тако да прате обалу, с нешто израженијом концентрацијом између хотела и зграде општине.</p>
ДМ	<p>Друга половина 20. века, измештање читавог града због изградње хидроелектране.</p>	<p>Преовладава амбијентални карактер природног пејзажа, док је грађена структура без изразите споменичке или историјске вредности.</p>	<p>Језгро као јединствена целина формирана уз обалу у потпуности је оријентисана према реци.</p>

Табела 1. Упоредна анализа старих језгара подунавских градова на основу постављених критеријума (аутор: М. Лазаревић)

Тврђаве и Карађорђево улице, где је најгушћа урбана матрица. Те зоне представљају просторно-амбијенталне целине с израженим архитектонско-урбанистичким вредностима наглашеним концентрацијом активности које се у њима одвијају.²¹

Велико Градиште се под тим именом појављује први пут у *Раваничкој повељи* кнеза Лазара 1381. Свој велики успон Велико Градиште доживљава у 19. веку, када постаје главна лука на Дунаву. Средином 19. века, у граду се подижу грађевине које сведоче о тадашњој његовој економској моћи. Почетком 20. века, градска лука постаје од примарног значаја за економију читаве Краљевине Србије. У то време и град сасвим мења изглед и подижу се најзначајније грађевине: Зграда Среског начелства, Градска библиотека, Царинарница, дом Карамарковића, Михајловића.²² Данас су ове грађевине већином позициониране дуж Улице кнеза Лазара, која се може назвати чаршијом, тј. најважнијом амбијенталном целином у граду. Сачињена је од малих и средњих блокова делом уз Дунавски кеј и већим делом око тргова и улица историјског градског језгра. То су Трг Бориса Кидрича (Житни трг), парк и Трг Младена Милорадовића. Заједно са Ул. кнеза Лазара утврђени су за непокретно културно добро – просторна културно-историјска целина.²³

До 19. века главно историјско средиште *Голупца* била је Голубачка тврђава, док је данашње насеље до тог времена било село, да би се од тада почело развијати као омање средиште. Тек 1881. године Голубац званично постаје варошица.²⁴ У другој половини 20. века обликује се централна зона поред Дунава која и данас постоји. У овој целини, на градском тргу, те у улицама Цара Душана, Цара Лазара и Карађорђевој формирана је линеарна зона, која је од средине 19. века имала пословне и трговачке улице.²⁵ Некадашњи пристан испред данашњег градског парка и градско вашариште у западном делу центра, као делови некадашње приобалне зоне, потопљени су издизањем нивоа Дунава стварањем Ђердапског језера изградњом истоимене хидроцентрале 1972. године.

Доњи Милановац је на локацији где се налази изграђен тек седамдесетих година 20. века. Град је премештан три пута. Први пут у 17. веку, затим 1830. године, и последњи пут 1971. године, на место где се данас налази.²⁶ Према томе, језгро данашњег Доњег Милановца је ново, изграђено у модернистичком духу тадашње СФРЈ. Најзначајнији објекти налазе се у зони приобаља, са доње стране омеђеној Улицом капетана Мише.²⁷

Могућности за унапређење историјске матрице у функцији туризма

У претходној табели (Табела 1) види се карактер предметних историјских језгара, који умногоме зависи од периода у којем је настао. Такође, разликује се однос према реци. Нека језгра позиционирана су тако да прате обалу, а нека су оформљена као целина која се пружа кроз градско ткиво према реци. Када се посматра однос језгра према реци, препознају се и језгра постављена у потпуности независно од реке.

У првом случају би ваљало ојачати постојеће правце пружања, у другом развијати правце које повезују централну зону с реком, а у трећем је потребно развој усмерити

на установљивање нових праваца којима би се остварила веза с реком. У два последња случаја значајно би било формирање и наглашавање нових тачака на местима укрштања постојећих и нових потеза и линије обале, јер историјска језгра нису видљива с реке, и углавном су обале ових градова неуређене и недовољно атрактивне. Зато је потребно новим елементима акцентovati поменуте тачке на обали. Оне би заједно с постојећом изграђеном структуром достигле и значајну урбанистичку вредност. На тај начин, град би привукао туристе с реке. У Табели 2 су приказане могућности за развој туризма у оквиру старог градског језгра сваког града појединачно, засноване на њиховим карактерима и позицији према обали.

А	Могућности за развој туризма огледају се у историјском и културном карактеру старог градског језгра које је оријентисано према реци, заједно с уређеном обалом и природним пејзажом чини јединствену целину која има велики потенцијал за развој усмерен ка потребама туриста. Ово подразумева увођење различитих садржаја услужног и угоститељског карактера који у овој зони недостају, као и унапређење физичке структуре.
СК	Изузетним културним и историјским карактером старог градског језгра, које остварује јединствену слику с природним окружењем, ова целина показује велики потенцијал за развој туризма. Старо језгро поседује урбанистичке, архитектонско-стилске и културно-историјске вредности. Међутим, уочава се његова лоша повезаност с реком и потпуно неуређена обала. Постоје бројне могућности за развој обалног подручја, које у будућности мора постати важна зона за подстицање развоја туризма.
СД	Старо језгро има велики потенцијал за развој туризма. Пре свега, очувано историјско наслеђе из средњег века на самој обали Дунава даје јединствену амбијенталну вредност поменутом простору. Значајна је и целина трга и пешачке зоне, која поред своје историјске и културне вредности има и препознатљив услужни карактер, јер је сачињена од великог броја ресторана, кафеа, продавница, које су битан део туристичке понуде. Проблем се препознаје у физичким ограничењима – железничкој прузи и напуштеним целинама које стварају физички границу између три амбијенталне целине старог језгра града. Постоје бројне могућности за развој овог дела, у којем се урбаном регенерацијом може постићи јединствена целина свих поменутих елемената.
ВГ	Учено је да стуб урбаног развоја представља Улица кнеза Лазара, која води ка приобалној зони и повезује два важна градска трга. Већина значајних објеката је концентрисана уз ове тргове. Овај потез има велике могућности за туристички развој, али је потребно активирати га увођењем атрактивних садржаја и унапређењем постојеће физичке структуре.
Г	Недостаци се уочавају у недостатку услужних делатности и мању културних садржаја. Боравак је ограничен на краћи одмор у парку или шетњу <i>напред-назад</i> уз обалу реке. Препознаје се и лоша умреженост језгра са споменицима културе који имају велики туристички потенцијал, те због лоше повезаности и наведених недостатака, није евидентиран дужи боравак. Често, због неизграђеног идентитета језгра града, туристи обилазе само атракције попут Голубачке тврђаве, Ђердапске клисуре, манастира Тумане и сл., без посећивања града. Целокупна мрежа простора и слика коју формирају нису на нивоу који задовољава потребе туриста, стога је пожељно њихово побољшање. Потребно је додатно радити на утврђивању карактера ове линеарно развијене централне целине.
ДМ	Најзначајнији објекти налазе се у зони приобала, омеђеној према насељу Улицом капетана Мише. Узводно од Тенкине куће (Капетан Мишиног здања), налази се потенцијална локација за изградњу нових туристичких садржаја. Шетна стаза тренутно постоји, али постоје могућности и за њено проширење.

Табела 2. Стање и могућности за креирање туристичког карактера језгра
(аутор: М. Лазаревић)

Закључак

Историјска језгра подунавских градова у Србији која су предмет овог рада развијала су се у различитим периодима, и у зависности од тога препознају се и разлике у њиховим карактерима. Стара језгра у Војводини, која су данас очувана, формирана су у периоду 18. и 19. века и као таква имају изражене културне и историјске карактеристике које те целине чине вреднима. Овакви амбијенти, заједно с природним окружењем имају снажан туристички карактер са изграђеним идентитетом који је само потребно унапредити. Уколико стара језгра нису позиционирана у самом приобаљу, потребно је плански радити на увођењу праваца којима би се језгро умрежило с приобаљем. Потребно је изградити визуелни идентитет тих праваца како би се они сагледавали са Дунава и привлачили туристе. Са друге стране, увиђа се да су подунавски градови у источном делу Србије своја језгра углавном формирали касније, тек у 20. веку. Та језгра углавном немају истакнуте историјске и културне вредности, али поседују амбијенталне вредности и добру позицију непосредно уз обалу Дунава. У тим градским насељима потребно је унапредити визуелни идентитет, имајући у виду да се њихови простори директно сагледавају са Дунава. То подразумева обликовање и материјализацију нових и постојећих објеката у предметним зонама. Унапређење отворених јавних простора је могуће постићи квалитетним урбаним дизајном и увођењем нових садржаја концентрисаних непосредно уз Дунав. У обе препознате групе подунавских градова потребно је првенствено уклопити нове туристичке садржаје који би у склопу постојећих урбаних матрица унапредили изграђену структуру, а која би била примарно оријентисана према обали.

Напомене

- 1 Kadar, B. & Gede, M. Tourism flows in large-scale destination systems, *Annals of Tourism Research*, 2021, 87 (6), article 103113.
- 2 Krunic, N. & Žnidaršič, V. Prostorna organizacija i funkcijske veze u Podunavlju u Srbiji, u: *Održivi prostorni razvoj Podunavlja u Srbiji*, knj. 1, Beograd, 2012, 3–34.; Milijić, S. & Đurđević, J. Koncept razvoja Dunava kao panevropskog vodnog koridora VII – potencijali i ograničenja u Srbiji, u: *Održivi prostorni razvoj Podunavlja u Srbiji*, knj. 1, Beograd, 2012, 35–59.
- 3 Васин, Д. *Погранични српски и угарски градови на Сави и Дунаву у средњем веку*, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 2017, 268.
- 4 Стратегија развоја туризма Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 2006/91; 'Bele lade' plove kroz Braničevo, na: Portal na vodi [internet], dostupno na <https://navodi.com/bele-ladje-plove-kroz-branicevo/> [10. 3. 2021]; Дунав – значајан потенцијал за пловни саобраћај, наутички и приобални туризам [интернет], Привредна комора Војводине, 2017, доступно на <https://www.pkv.rs/arhiva/2017/07/12/dunav-znacajan-potencijal-za-plovni-saobracaj-nauticki-i-priobalni-turizam/> [11. 1. 2021]
- 5 Просторни план Републике Србије 2010–2020, *Службени гласник Републике Србије*, 2010/88.
- 6 *Strategija Evropske unije za Dunavski region*, u: Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Evropskom savetu, Evropskom socio-ekonomskom komitetu i regionalnom komitetu, Evropska komisija, Brisel, 2010.
- 7 *Стратегија развоја туризма Републике Србије за период 2016. – 2025*, Влада Републике Србије, Министарство трговине, туризма и телекомуникација, Београд, 2016.

- 8 Ђокић, В. *Морфолошка истраживања у урбанизму*, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, 2007; *Masterplan za turističku destinaciju Sremski Karlovci sa Fruškom gorom*, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Beograd, 2009.
- 9 Stepanović, M. *Jedan milenijum Apatina*, u: *Istorija, Obzorja prošlosti*, 14. 1. 2019. [internet], dostupno na <https://www.ravnoplov.rs/jedan-milenijum-apatina/> [20. 2. 2021]
- 10 *Strategija održivog razvoja opštine Apatin 2009–2019*, Opština Apatin, Apatin, 2009.
- 11 Šimunović, T. *Crkva Uznesenja Marijinog* [internet], dostupno na https://www.apatin.org.rs/videti-i-iskusiti/razgledanje/religijski-objekti/crkva-uznesenja-marijinog_73 [5. 3. 2021]
- 12 Manić, B. & Niković, A. *Koncept unapređenja urbanog identiteta naselja u oblasti Podunavlja u Srbiji*, u: *Održivi prostorni razvoj Podunavlja u Srbiji*, knj. 2, Beograd, 2014, 219–234.
- 13 *Istorija*, na: *Opština Sremski Karlovci* [интернет], доступно на <http://sremskikarlovci.rs/istorija/> [20. 2. 2021]
- 14 Bakić, S. *Sremski Karlovci paradigma istorijskog grada u Srbiji*, u: *Očuvanje i unapređenje istorijskih gradova*, druga međunarodna konferencija, Sremski Karlovci, 14–15. maj 2015. godine, zbornik radova, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Petrovaradin: Opština Sremski Karlovci, 2015, 11–33. стр.15
- 15 Гајиновић, Г. *Људски фактор као утицај у очувању градитељског наслеђа*, u: *Očuvanje i unapređenje istorijskih gradova*, друга међународна конференција, Sremski Karlovci, 14–15. maj 2015. godine, zbornik radova, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Petrovaradin : Opština Sremski Karlovci, 2015, 227–235.
- 16 Manić & Niković, *nav. delo; Sremski Karlovci* [интернет], Покрајински завод за заштиту споменика културе (ПЗЗЗСК), Петроварадин, н. д., доступно на <http://www.pzzzsk.rs/sremski-karlovci/sremski-karlovci.html> [25. 2. 2021]
- 17 *Просторни план подручја посебне намене културног предела Сремски Карловци*, Република Србија Аутономна Покрајина Војводина Покрајински секретаријат за урбанизам и заштиту животне средине, Нови Сад, 2017.
- 18 *Masterplan za turističku destinaciju Sremski Karlovci sa Fruškom gorom*, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Beograd, 2009; Каценбергер, С. *Урбани развој и обнова Сремских Карловаца са акцентом на условима заштите градитељског наслеђа (у документима урбанистичког планирања)*, у: *Očuvanje i unapređenje istorijskih gradova*, друга међународна конференција, Sremski Karlovci, 14–15. maj 2015. godine, zbornik radova, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Petrovaradin : Opština Sremski Karlovci, 2015, 34–58.
- 19 <http://www.pzzzsk.rs/sremski-karlovci/sremski-karlovci.html> [25. 2. 2021]
- 20 Дероко, А. *Смедеревски град : становање у једном нашем средњовековном граду и још неки други нерешени проблеми*, Српска академија наука, Београд, 1951, 59–98.; Ђокић, В. *Град и градски трг*, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 2004; Павловић, Д. Л. *Историја Смедерева у речи и слици*, Музеј у Смедереву, Смедерево, 1980; Павловић, Л. *Смедерево и Европа : 1381–1918*, Музеј у Смедереву, Смедерево, 1988; Поповић, М. *Ка проблему средњовековних цркви Смедеревског града*, *Старинар Српског археолошког друштва*, 2001, књ. 50, 201–219; Исти, *Смедеревски град – етапе грађења и значење*, у: Спремић, М. (ур.), *Пад Српске деспотовине 1459. године : зборник радова са научног скупа, одржаног 12–14. новембра 2009, САНУ, Одељење историјских наука, Београд, 2011, 373–407; Поповић, М. *Smederevo fortress*, Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia, Belgrade, 2013; Цуњак, М. *Смедеревска тврђава : новија истраживања*, *Историјски архив : Висока школа – Академија Српске православне цркве за уметности и конзервацију*, Смедерево, 1998.*
- 21 Ђукић, А. & Anтонић, В. *Urban Regeneration in the Historic Core of Smederevo : A Tool to Redesign and Network Open Public Spaces for a Prospective Tourist Destination*, in: *Integrative Strategic Planning and Design for the Strengthening of Identity and Cultural Tourism in the Danube Cities – Smederevo*,

-
- University of Belgrade - Faculty of Architecture, Belgrade, 2019, 106–121; Lazarević, M., Djukić, A. & Antić, B. Urban regeneration of open public spaces as a tool for the strengthening of cultural tourism: the example of the historic core of Smederevo, in: *Places and technologies 2019 : keeping up with technologies to turn built heritage into the places of future generations : conference proceedings : 6th international academic conference, Pécs, Hungary, 9-10 May 2019, University of Pécs Faculty of Engineering and Information Technology, Pécs, 2019, 361–370.*; Manić & Niković, *nav. delo*, 223.
- 22 *Локална стратегија одрживог развоја Велико Градиште 2010–2014*, Општина Велико Градиште : МСПНЕ Програм подршке општинама североисточне Србије, Велико Градиште, 2009.
- 23 *План генералне регулације насеља Велико Градиште*, Општина Велико Градиште, Велико Градиште, 2014; Manić & Niković, *nav. delo*, 224.
- 24 Којић, Б. *Варошице у Србији XIX века*, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, 1970.
- 25 План генералне регулације градског насеља Голубац, *Службени гласник Општине Голубац*, Општина Голубац, Голубац, 2013, бр. 5; Djukić, A., Vaništa Lazarević, E. & Antić, B. *National workshop in Golubac*, Faculty of Architecture, Belgrade, 2017; Lazarević, M., Djukić, A. & Antić, B. A Tourist-based typology of Open Public Spaces : A Case Study of Golubac, Serbia, in: *XX International Scientific Conference VSU'2020 on Construction and Architecture : conference proceedings, vol. II, University of Structural Engineering and Architecture (VSU) „Lyuben Karavelov“, Sofia, 2020, 55–61*; Manić & Niković, *nav. delo*, 225.
- 26 Петровић, Б. Доњи Милановац – бисер Ђердапа, Политика [интернет], 2017, 22. 8, доступно на <https://www.politika.rs/sr/clanak/387335/Pogledi/Donji-Milanovac-biser-Derdapa> [10. 3. 2021]
- 27 Manić & Niković, *nav. delo*, 227.

